

Når isbjørnen puster deg i ansiktet

Svalbard som overgangsrituelt sted i barnlitteraturen

When the Polar Bear Breathes in Your Face: Svalbard as a Transitional Site in Children's Literature

Abstract: How does Svalbard's natural environment shape depictions of transitional phases in children's literature? Children's books set in extreme environments show that such settings serve as arenas for dramatic events that test and reshape children's agency. Drawing on the concept of agency in childhood sociology and insights from ethnology, this article explores how Svalbard's nature frames narratives of change and transition between life stages. The protagonists of two selected novels – Operasjon Arktis (Operation Arctic, 1971) by Leif Hamre and The Last Bear (2021) by Hannah Gold – confront life-threatening situations that enable them to transcend the limits of what they and others believed possible. Their encounters with polar bears are pivotal: in Hamre's work, the bear is a deadly threat, whereas in Gold's it appears as a suffering victim. Read as rites of passage, these stories trace the young characters' movement from bewilderment or fear to decisiveness and agency.

Keywords: children's literature, young adult literature, Spitsbergen, rites of passage, agency, transitions, the Arctic

Svalbard er i litteraturen et fantasieggende sted. Mørke og is, øde-mark og spektakulær natur, og ikke minst isbjørnen, har gitt en vel-fungerende bakgrunn for fortellinger der mennesker utfordres og endres av naturens elementer. Fortellinger som utspiller seg på Svalbard kan sies å utgjøre en marginal del av barnelitteraturhistorien. Det er utkommet omkring 60 barnebøker på norsk (originale og oversatte) i løpet av de siste hundre år. De aller fleste er skjønnlitterære fortellinger, og de fleste av disse igjen med et gjenkjennelig plot av spenning knyttet til øygruppas særegne natur.¹ I nyere tid, nå når isbreene på Svalbard smelter i raskt tempo vises klimaendringene tydeligere der enn i andre deler av verden. Også fortellingene har endret seg, både når det gjelder helteskikkelser og deres prosjekter. Felles for alle bøkene er imidlertid isbjørnens tilstedeværelse. Det er for tiden stor interesse for Arktis, av både geopolitiske og klimamessige årsaker. Barnelitteratur med handling fra Svalbard, også den eldre, blir derfor aktuell som kilde til engasjement for samtidas store spørsmål.

I denne artikkelen undersøker jeg to av Svalbardslitteraturens fortellinger om unge menneskers overgangsfaser fra barndom til ungdomsliv. Det er Leif Hamres *Operasjon Arktis* (1971) og Hanna Golds *The Last Bear* (2021). Bøkene leses opp mot barndomssosiologiens agensbegrep og etnologiens teori om overgangsritualer. Spørsmålene jeg stiller er: Hvilken rolle spiller naturen, og særlig møter med isbjørnen, i hovedkarakterenes utvikling og modning? Hvordan vises endringen i de unge karakterenes agens?

Artikkelen redegjør for sitt teoretiske grunnlag før tekstutvalget begrunnes og presenteres. Analysen går inn i tekstene med fokus på karakterenes forandring, påviser overgangsfasene de gjennomlever, og isbjørnens ulike funksjoner i fortellingene. I siste del diskuteres analysens funn opp mot annen forskning om arktisk barnelitteratur.

Tidligere forskning på arktisk barnelitteratur

Isbjørnfenomenet i nordisk barnelitteratur er tidligere undersøkt av Henning Howlid Wærp (*Arktisk litteratur*, "The Polar Bear") og i dansk og grønlandsk kontekst av Anna Karlskov Skyggebjerg. Skyggebjerg skriver om den didaktiske og estetiske tradisjonen i bøker som vil formidle kunnskap om isbjørnen, og viser hvordan "forskellige faglige og litterære normer til forskjellige tider dominerer formidlingen" (102). Hennes eksempler demonstrerer isbjørnfigurens rollebytte: fra vill og autonom natur til et offer som kaller på omsorg og beskyttelse. Wærp tar for seg isbjørnmotivet i et utvalg bøker fra

1906 til 2015. Han påpeker en dreining bort fra isbjørn som underholdning og mandighetsprøve til isbjørn som element i klimafiksjon ("The Polar Bear" 71), der bjørnens svekkede livsvilkår blir symptom på en bekymringsfull utvikling. Denne dreiningen innebærer også et retningsskifte i barnelitteraturen, hevder Wærp, da den i økende grad blir kunnskapsformidlende, men uten å miste sin fascinasjonskraft.

Kulturhistorikeren Lizanne Henderson er inne på noe av det samme, når hun viser hvordan isbjørnen på 2000-tallet har en dobbel rolle i flere angloamerikanske fantasy- og skrekkfilmer, som

vulnerable, walking along the edges of extinction, no longer stereotyped as man-eating beast but as emaciated and ice-starved victim in need of human assistance for its very survival. And yet, in the realm of fantasy-horror, there is still, seemingly, a place for this icon of the north to dredge up old fears of a beast that can stalk people and devour them whole. (64)

Silje Solheim Karlsen har i to artikler, der den nyeste er en utvidet versjon av den første, presentert analyser av barne- og ungdomsbøker fra 1930- til 1970-tallet med handling lagt til Svalbard. Artiklene anlegger et sjanger- og kjønnsrolleperspektiv og dreier seg om å undersøke tre såkalte ungpikerebøker for å finne ut "hvilket rom denne litteraturen gjør tilgjengelig for jenter og unge kvinner rundt midten av forrige århundre" ("Romantiske" 207). I artikkelen fra 2020 er tekstgrunnlaget utvidet med Leif Hamres *Operasjon Arktis* som en kontrasterende maskulin fortelling. Karlsen konkluderer med at den arktiske naturen fungerer som et oppdragende element, og at den tilbyr et større frirom for jentene enn i Fastlands-Norges kjønnsrollemønstre i etterkrigstida. Hun hevder at Hamres bok derimot forholder seg til tradisjonelle mannlige roller ("Coming of").

Wærp og Skyggebjerg er opptatt av utviklingen av isbjørnmotivet i nordisk barnelitteraturs historie, og Karlsen av kjønnsroller i arktisk miljø. Denne artikkelen anlegger et annet perspektiv for analysene; her undersøkes overgangsfasen og endringen i unges liv i møte med Svalbards arktiske natur. Kontakten med isbjørn utgjør det dramatiske høydepunkt i de to bøkene, og det er derfor grunn til å ta med også den lange tradisjonen av eventyr, sagn og forestillinger om bjørnens magiske krefter, fordi disse spiller med i skildringene, både i de to valgte bøkene og kanskje også i leserens forventning.

Magiske krefter

I mange kulturer er dyrenes særlige egenskaper noe som mennesker kan erverve seg ved magi. Å bære en løveklo eller en bjørneklo som amulett vil både kunne beskytte og gi styrke. Slik forståelse av gjenstanders virkningskraft kan påvises i norrøne kilder og i etnografiske studier. I Norge har særlig bjørnen gitt opphav til magiske forestillinger i så vel norsk som samisk tradisjon, slik blant andre Anja Mansrud og Ragnhild Myrstad har vist. Magien knyttet til isbjørnen har inspirert billedkunstnere, forfattere og regissører. Eventyret om Kvitebjørn Kong Valemon med kongsdatteren på ryggen finner vi ekko av både hos Philip Pullmann i *Northern Lights* (1995) og på Goodreads, i kategorien "A Heartwarming Tale", som er "an attempt to catalog every book whose cover features a girl and a polar bear hanging out". Isbjørnskikkelsen har tydelig appell til unge lesere.

Blant fangstmenn levde forestillingen om at den som ble pustet på eller spyttet på av en isbjørn fikk overført dens krefter, skriver antropologen Marit Anne Hauan. Slik folketro har bygget opp en magisk aura omkring dyret, som også merkes i litteraturen. Jeg vender tilbake til hvordan denne magiske kraften kommer til uttrykk hos Gold og Hamre.

Rituelle overganger

Overgangene i livet er gjerne markert som ritualer. Ifølge antropologen Roy A. Rappaport er ritualer formaliserte handlinger og ytringer med en gjenkjennelig form og struktur (24). Slike handlinger og ytringer som framstår som rituelle brukes innenfor mange av livets områder, slett ikke bare i religiøse eller okkulte kontekster. Den rituelle formen gjør en forskjell, skriver Rappaport: "The ritual form, to say the least, adds something to the substance of ritual, something that the symbolically encoded substance by itself cannot express" (31). Med utgangspunkt i en slik forståelse har flere antropologer vist hvordan overgangsritualer kan beskrives. Arnold van Gennep og Victor Turner beskriver vekslingen mellom ulike posisjoner og livsfaser som overgangsritualer. Som en trefasemodell forstår van Gennep overgangsritualet som en sammenhengende bevegelse gjennom adskillelses-, overgangs- og integrasjonsfasen. Ritualdeltakerne går ut av sin vanlige sosiale status, går inn i en terskelfase, før de igjen innlemmes i fellesskapet, men nå på et nytt nivå.

Overgangsritualene knyttet til livets gang, som i norsk tradisjon forbindes med dåp eller navnefest, konfirmasjon, bryllup eller begravelse, er velkjente, men også andre hendelser som doktordisputaser eller regjeringsskifter skjer som formaliserte overgangsritualer. Ritualer trenger heller ikke være høytidelige eller formelle hendelser. Marius Vigen og Aksel Tjora har undersøkt fadderuka² som overgangsrituale og Allan Sande har forsket på russetida³ i det samme perspektivet.

Hvordan man trer inn i den nye livsfasen vil være forbundet med spenning, ofte med usikkerhet. Victor Turner er særlig opptatt av overgangsstadiet betydning; fasen der man står på grensa mellom det nye og det gamle er et ukjent og midlertidig sted (95). Turner ser ritualer som klassifiserende, ved at individene får tildelt ulike roller, noe som kan befeste sosial orden. I overgangsritualene derimot, er det mulig å fri seg fra eller overskride etablerte normer og konvensjoner. Overgangsritualene åpner dermed for fornyelse. Ungdomsforskeren Kåre Heggen peker i en diskusjon av begrepet *transisjon* på at slike overganger utfordrer den enkelte ungdom med alt nytt som kreves av dem, både av kunnskaper og måter å forholde seg til omverden på, og at det dreier seg om "både forflytning og forandring" (20). Mens det for tidligere generasjoner var snakk om tydelig statusendring fra barn til voksen ved spesielle ritualer, er det i samtida mer sammensatte overgangsbilder i ungdomstida, som ny skole eller seksuell debut, hevder Heggen. De to utvalgte romanene av Hamre og Gold skildrer to unge mennesker i en fase der de møter sterke utfordringer blant annet i møte med isbjørn. Med femti års mellomrom kan de to fortellingene antas å vise ulike overgangsbilder.

Handlekraftige barn

Barn og ungdommers agens eller aktørskap brukes som en betegnelse på deres kraft til å forandre sine omgivelser, til å oppdage sitt potensiale, og til myndiggjøring. I hvilken grad alle tre er virksomme former for agens i de to bøkene, vil artikkelen undersøke. Barndomssosiologen Madeleine Leonard presiserer, med grunnlag i Anthony Giddens tenking om struktur/aktør, at begrepet *agency* innebærer at selv om barns liv er formet av sosiale strukturer, har barn, så vel som voksne, muligheter til å påvirke disse strukturene. De siste to tiår har barns agens opptatt flere barndomssosiologer, blant andre Allison James og Adrian James, Jens Qvortrup og David Oswell, leseforskere som David W. Moore og James W. Cunningham, og

også barnelitteraturforskere som Elizabeth Ritsema, Nina Goga, Nina Christensen og Janelle B. Mathis har alle arbeidet med barns agens i litteraturen; en forskningsinteresse som kan ses i sammenheng med barns styrkede rettigheter i samfunnet. Både Goga og Ritsema trekker inn barns aktørskap i lesingen av klimalitteratur og knytter aktørskapet til den subjektposisjonen karakterene i klima-fortellingene inntar, med spørsmålet om hvordan barnelitteraturen oppfordrer til handling. Mathis undersøker agens slik den kommer til uttrykk hos bøkens karakterer i en studie av 27 prisbelønte titler av internasjonal (det vil si ikke-amerikansk) barnelitteratur. I hennes studie kobles agens til identitetsutvikling. Hun påpeker at oppvekst-kulturens innlærte måter å håndtere utfordrende situasjoner på, er en kombinasjon av personlig, sosial og kulturell påvirkning. Mathis vil vise at litteraturen kan åpne opp for å forstå andre måter å agere på, og påviser tre kategorier agens i bøkene hun undersøker: henholdsvis 1) personlig agens, kjennetegnet av karakterenes tydelige posisjonering i teksten, deres sterke selvfølelse og potensialet i egen stemme, 2) sosial agens, der karakteren(e) står opp for andre, også med risiko for seg selv, og 3) kulturell agens, der karakteren(e) i ord og handling støtter opp om egen kultur og etnisitet (209). Karakterene kan representere en eller flere av kategoriene, slik jeg vil vise i analysen av de to valgte bøkene.

Tekstutvalg

De to primærtetekstene, Hamres *Operasjon Arktis* og Golds *The Last Bear*, er valgt ut blant tilgjengelige barne- og ungdomsromaner med handling lagt til Svalbard.⁴ Det var et poeng å ha en kvinnelig og en mannlig protagonist i utvalget, siden karakterenes kjønn gjerne har konsekvenser for deres agens, slik Kari Skjønberg og Jane Sunderland viser. Dessuten var det interessant å undersøke bøker fra ulike tiår, i og med de forandringer som har skjedd både i arktiske natur- og samfunnsforhold (Norsk polarinstitutt) og i utbredte holdninger til naturfenomen (Garnåsjordet). Forfatterne er henholdsvis norsk og britisk, ingen av dem har fagbakgrunn knyttet til Arktis. Selv om Svalbard er norsk territorium, har også britene en lang historie på øygruppa. Begge bøkene er prisbelønte; *Operasjon Arktis* fikk Kulturdepartementets barnebokpris for 1971, mens *The Last Bear* fikk bokhandelen Waterstones barnebokpris og Blue Peter Book Award i 2022. Boken ble oversatt til norsk av Line Almhjell i 2023.

Mange av de tidlige Svalbardfortellingene, utgitt fra 1920-årene og fram til omkring 1960, er såkalte guttebøker, en litterær sjanger

som etablerte seg fra slutten av 1800-tallet, med utgangspunkt i, og inspirert av klassikere som Daniel Defoes *Robinson Crusoe* (1719) og Robert Louis Stevensons *Treasure Island* (1883). Sjangeren var mye lest og utviklet seg i flere retninger utover første halvdel av 1900-tallet, men elementet av danning og av situasjoner der den unge gutten må vise mot og krefter, er en sentral del av handlingen (Birkeland et al. 108–110). Utgangspunktet for Hamres fortelling er helt annerledes enn i de eldre heltefortellingene. Torgeir, fjorten år, havner på Svalbard sammen med sine småsøsken ved en misforståelse. Da han omsider forstår at de er et helt annet sted enn planlagt, har flyet de var blindpassasjerer på for lengst forlatt Svalbard. Herfra blir denne fortellingen en form for robinsonade; barna finner en fangsthytte og overlever uker med både storm og isbjørnangrep fram til en redningsaksjon finner dem.

Golds *The Last Bear* står i en annen barnelitterær tradisjon. Helt fra Louisa May Alcotts *Little Women* fra 1868 er det utgitt jentebøker med heltinner som setter seg opp mot tradisjonelle kvinneroller; jenter som er impulsive, høyrøstede, eventyrlystne og fullstendig avvisende til broderi og annen stillesittende flittighet. Selvstendige jenter som følger sine egne ideer, og som er risikovillige, har vært populær lesning hos jenter i mange tiår. Kari Skjøsberg skriver at fortellinger med en fraværende mor åpner for at barna, og særlig jenter, får friere muligheter til utfoldelse, og et åpenbart eksempel er Nancy Drew ("Nancy" 72).

Hos Gold møter leseren en naturforsker som skal bo på Bjørnøya for å samle meteorologiske data, sammen med datteren April på elleve år. Begge sørger over tapet av henholdsvis ektefelle og mor. Fortellingen utvikler seg til å bli mer av en fantastisk fortelling om vennskapet mellom April og en isbjørn som er strandet på øya uten mulighet til å komme seg til Spitsbergen. Isen som brakte den til øya er smeltet.

Svalbard er ofte i dagens nyhetsbilde, både på grunn av politiske og klimatiske forhold. Klimafiksjon er en vekstsjanger i barnelitteraturen, og sjangeren tar opp et av de største samfunnsproblemene i vår tid. Golds roman har dette som en tydelig tematikk. Økokritikk, som studerer hvordan natur og klima kommer til uttrykk i litteraturen og med hvilken betydning, er blitt et viktig perspektiv i barnelitteraturforskningen (se for eksempel Goga et al.; Ritsema). I den klimaromanen som her er valgt ut, vil jeg imidlertid se på hovedkarakterens endringsprosess, og problemstillinger knyttet til økokritikk og klima blir dermed ikke et fokus for mine lesninger av de to bøkene.

Overgangsfasen: Inn i det ukjente

De to bøkene skriver seg inn i ulike barneboktradisjoner, selv om de har en hel del fellestrekk, der overgangen fra en tilstand til en annen blir fasilitert ved opphold på Svalbard. Som overgangsrituelt sted fungerer Svalbardnaturen på litt ulikt vis i de to bøkene, men det overordnede mønsteret er det samme: stilt overfor en ukjent og livsfarlig situasjon protagonistene ikke har erfaring med, må de to unge mobilisere alt de har for å agere i det ukjente. I Rappaports definisjon av et rituale er det kjennetegnet av bestemte, situasjonelle utsagn og/eller handlinger som gjentas og fylles med mening. For karakterene i *Operasjon Arktis* og *The Last Bear* er situasjonene ukjente, det er nettopp ingen kjente reaksjonsmønstre de kan lene seg på. April opplever overgangen fra det kjente livet i England til Bjørnøyas øde natur "as if she'd crossed some kind of invisible frontier on earth" (Gold 31), og hun aner ikke hva hun kan forvente. Hun gjennomlever en liminal fase, slik Turner beskriver denne delen av overgangsritualet (94), der man har forlatt det kjente og er på vei inn i det ukjente: "snowflakes caught her eyelashes and the island was shrouded in a thick, wet fog that made seeing anything almost impossible. But none of this was enough to stop the tremor of electricity that hummed through her veins" (Gold 30–31). En annen episode som innevarsler en overgang, skjer første dag på Bjørnøya, da faren gir April en gave. Hun får morens sølvklokke, og faren sier at "She would have loved to come somewhere like this. This watch was hers and I thought this way at least she's experiencing it too" (39). Det skapes en kobling mellom April og morens særlige evne til nærhet med naturen, som peker fram mot isbjørnvennskapet, samtidig som gaven er en form for initieringssymbol, et tegn på en ny og mer selvstendig livsfase.

Hos April er overgangen til det nye forbundet med spenning og glede, til forskjell fra den tilsvarende opplevelsen hos Torgeir i *Operasjon Arktis*. Også hos han er det den plutselige innsikten om å være alene i ødemarken som innleder den liminale fasen. Han går opp på en fjellknaus for å se etter flyplassen han regner med må være i nærheten, men oppdager at de har strandet på en øde øy: "Han stod der lenge. Øynene var tørre, men ansiktet var stivnet i et uttrykk som fikk det magre ansiktet til å virke eldre" (Hamre 57). Herfra går Torgeir over i en tydeligere, voksen beskytterrolle overfor småsøsknene. Han går inn i det ukjente både som fysisk sted, og inn i rollen som ansvarlig foresatt for sine småsøsken.

Både April og Torgeir gjør seg kjent med de nye arktiske omgivelsene, hun med nysgjerrighet, han med frykt og forsiktighet. Likhetene i de ulike fortellingen er likevel slående i beskrivelser av

noen hendelser og reaksjoner i bestemt rekkefølge: nytt sted, der alt er annerledes, deretter en form for etablering av en ny livsfase, før utfordringene følger i økende grad av voldsomhet.

Barnas agens, eller handlekraft, begrenses av de forbildene de kjenner og handlingsmønstre de bevisst eller ubevisst etterlikner, slik Mathis også poengterer (207). I eldre barnebøker fra Svalbard, særlig de som ble skrevet i den gamle gutteboktradisjonen,⁵ ser det ut til å være de voksne forbildene som kan gi anerkjennelse og bekrefte de unges valg som tas i overgangsfasen. I den langt nyere boka til Gold, og til dels hos Hamre, er det i liten grad vist voksne forbilder, men mer vektlagt å vise de unge protagonistene som setter dagsorden og løser problemer de voksne ikke selv kan eller vil ordne opp i. Verken April eller Torgeir har voksne rollemodeller som kan vise dem hvordan de skal agere i ukjente situasjoner, som i møte med isbjørn. De må selv finne ut av det.

Torgeirs endringer skildres både som kroppslige og mentale. I guttegjengen hjemme har han kallenavnet Myggen, og han er ingen tøffing i sport: "Høyden var det ikke noe å si på. Det skortet bare på muskler og mot. Han kunne takles av hvem som helst som gikk rett på. Da gav han fra seg ballen og vek unna" (Hamre 9). Torgeir beskrives nesten foraktfullt som smalskuldret og med et "vekt ansikt med skygger under øynene" (10). Et tydelig tegn på endring hos Torgeir etter ankomsten til Svalbard vises da en storm truer med å blåse hytta over ende. Han greier å lukke og bolte hyttedøra og er forundret over seg selv: "Det hadde vært noe som måtte gjøres. Og han hadde gjort det" (67). Selv om han er fristet til å trekke seg fra å gjøre noe, "hvile og la det gå som best det kunne" (63), så er han her satt i en situasjon der han er den ansvarlige, og han tvinges av omstendighetene til å handle. Under ukene i fangsthytta utvikler han både mental og fysisk styrke, han viser i økende grad ansvarlighet og oppfinnsomhet; alle disse egenskapene som gjør at det utilsiktede Svalbardoppholdet blir en overgangsfase der Torgeir går, om ikke fra gutt til mann, så i alle fall over i en mer voksen fase. Et av flere tegn på endringen er neglene; Torgeir biter negler, noe som beskrives både innledningsvis og flere ganger utover i fortellingen. I løpet av oppholdet tar dette slutt, og han oppdager en av de siste dagene at "alle neglene hadde fått en bred og skitten rand" (113). Neglebiting regnes som en uvane, "en indirekte måte å avreagere følelsesmessige spenninger på" (Vandvik). De skitne neglene kan leses som en positiv utvikling bort fra ubehaget med mobbing i hjemmemiljøet, en frigjøring fra å være objekt for andres negative oppmerksomhet, til å bli et handlende subjekt i eget liv.

Isbjørnen som fiende og venn

Isbjørnen inntar en viktig rolle i alle barnebøker fra Svalbard; som et urovekkende element, noe mennesket forholder seg til med frykt eller ærefrykt, som ettertraktet vilt eller som en magisk skapning. Isbjørnen representerer den ultimate fare i *Operasjon Arktis*, mens den i *The Last Bear* endrer rolle fra trussel til veiviser og hjertevenn. Beskrivelsene av bjørnene formidler i begge tekstene en form for ærefrykt for det store dyret, først hos Hamre: "Da kom den rundt hushjørnet med lange, glidende skritt. [...] Den raggete kroppen var svær og klumpet, men den beveget seg mykt og smidig som en katt" (90) og "Uhorvelig stor så den ut, med muskler som svulmet under pelsen når den rørte seg" (99). April i Golds roman ser bjørnen annerledes: "He might have been beautiful, but he was also terrifying. The sheer, raw power of him made her breath squeeze against her ribs" (66). Bokas forside, både på den engelske og norske utgaven, viser bjørnens imponerende skikkelse i kontrast til den lille jenta (se bilde 1). April ser at bjørnen er mager, og oppfatningen av isbjørnen endrer seg raskt til å bli en hun (og leseren) får sympati med og vil hjelpe, noe som blir Aprils store prosjekt.

Bild 1. Omslagsillustrasjon ved Levi Pinfold til Hannah Gold, *Den siste isbjørnen* (2. utgave, 2022). © Levi Pinfold.

Hos Hamre er førsteinntrykket av bjørnen et frampek om en trussel som vil vende tilbake. Forsideillustrasjonen på originalutgaven fra 1971 viser bjørnen med snuten i retning av hytta, og gir leseren forventning om spennende møter mellom barn og bjørn (se bilde 2).

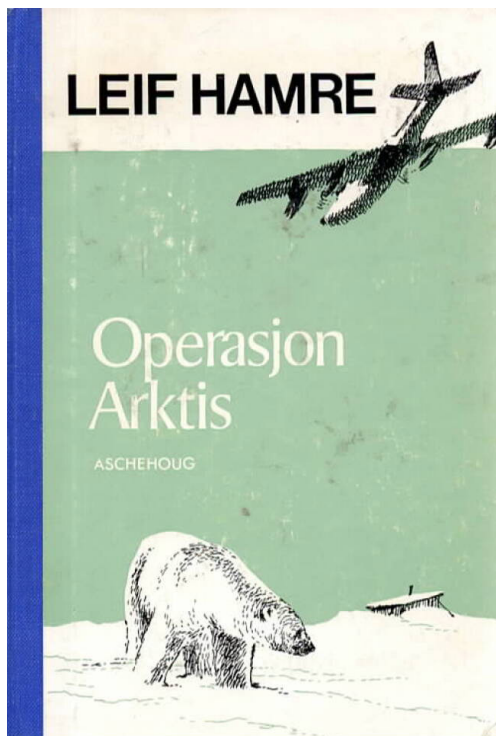

Bild 2. Omslagsillustrasjon ved Svein Davidsen til Leif Hamre, *Operasjon Arktis* (1971).
© Svein Davidsen.

Torgeirs konfrontasjon med isbjørnbinna mot slutten av *Operasjon Arktis* er framstilt som noe i retning av en nær-døden-opplevelse og er en av de absolutte spenningstoppene. Han møter bjørnen med bare en ski i nevene. Bak han står småsøsknene, vettskremte:

Et vilt brøl flerret den stille luften. Brølet trengte inn i dypet av Torgeirs bevissthet. Men det var det siste støtet av redsel han kjente. Han nådde et punkt da noe knakk sammen inne i ham. Han følte ingenting lenger, verken frykt eller mot, ikke håp heller. Tankene rommet ikke annet enn en urokkelig beslutning om at bjørnene ikke måtte komme forbi ham – hva som enn hendte. (Hamre 101)

Sitatet viser at alt i Torgeir er konsentrert om å holde bjørnen unna småsøsknene "hva som enn hendte", altså om han selv blir drept. Redningen kommer imidlertid fra et helt annet sted. Et fly på leiting etter de bortkomne skremmer vekk bjørnen, men oppdager ikke barna. Isbjørnbinna er i denne fortellingen det ytterste uttrykk for Svalbardnaturens ugjestmildhet og umenneskelighet, med "glinsende tenner og gapende kjæft" (99). Samtidig tillegges en liten bjørnunge menneskelige egenskaper som nysgjerrighet, og den beskrives som forundret og tillitsfull (99–100); som vesensforskjellig fra moren. Kontrasten bidrar til å gjøre binna enda mer skremmende.

Kontakt med isbjørn er en effektiv spenningstopp. Slike møter er en konfrontasjon mellom mennesket og naturen der utfallet i barnelitteraturen er gitt, men likevel uhyggelig fordi leseren kan vite at i vår virkelige verden skjer det at isbjørnen dreper mennesker – seks personer på Svalbard er drept av isbjørn siden 1971 – samtidig som det i denne verden er klart at isbjørnen som art er den tapende part.

April i *The Last Bear* oppnår tidlig den kraftoverføring som antropologen Hauan beskriver, ved sin første nærkontakt med bjørnen: "Even from three metres away she could feel his breath on her face" (Gold 78). Bjørnen lærer henne å brøle ut hva hun føler: "And with each roar, she became a little bit more bear and a little bit less human. It didn't matter how small she was. It only mattered how much she wanted to be heard" (162). April kan etter Mathis' kategorier leses som en karakter med både personlig og sosial agens, med sterk selvtillit og tro på egen stemme, eller eget brøl, samtidig som hun er en som står opp for andre, ved å engasjere seg i klimasaken, konkretisert ved redningsaksjonen for isbjørnen. Det er isbjørnen som gir henne både mot og handlekraft til å nærme seg og innlede vennskapet, og det er bjørnen som ved å lære henne å brøle sørger for at hun får en stemme, en som kan si ifra. Mot slutten av fortellingen er hun ikke redd for en sint kaptein som vil avlive isbjørnen, hun brøler mot ham og kjenner at hun har "bear courage in her heart" (Gold 268). Denne isbjørninitierte endringen hos April lyder som et ekko fra en tidlig arktisk barnebok, *Fanny fangstjente* av Estrid Ott fra 1947, som Karlsen inkluderer i sin diskusjon av jenterollen i arktisk barnelitteratur. Hos Ott er bjørnen et villdyr med verdi knyttet til skinn, og det er å spise rått bjørnehjerte som inngir bjørnemot ("Coming of age"). For April er bjørnen et individ, en bestevenn og en livredder (Gold 269). Felles for Fanny og April er opplevelsen av å bli forandret på magisk vis etter nærkontakten med isbjørn.

I løpet av de drøyt 100 årene det er utgitt barnelitteratur fra Svalbard endrer isbjørnen posisjon fra å være truende til selv å bli truet, slik Wærp, Skyggebjerg og Ritsema peker på. *Operasjon Arktis* og *The Last Bear* viser tydelig denne endringen.

Nye helte kategorier

Guttebøkene tradisjonelle overgangsrituale "fra gutt til mann" er ofte vist som overgang fra svakhet til styrke og selvkontroll (Bache-Wiig). *Operasjon Arktis* følger i mindre grad dette mønsteret; her finnes flere nyanser der dette mannsidealet utfordres. Torgeir viser både fortvilelse og avmakt, og det er lagt vekt på å presentere hans refleksjoner over ansvaret for småsøsknene, som er fullstendig avhengige av ham for å overleve. Både Karlsen og Skjøsberg hevder derimot at *Operasjon Arktis* viser en guttefortelling i den maskuline tradisjonen. Karlsen skriver at det didaktiske målet med boka er "how to attain manhood" og at boka er en klassisk robinsonade ("Coming of" 153–155). Skjøsberg påpeker at Torgeir i boka "vokser på ansvaret og viser hva han duger til. Med andre ord: han fyller sin rolle som mann" (14). Det er en svært forenklet lesning fra begge forskerne. Torgeir inntar den maskuline beskytterrollen i møtet med isbjørnen, men redningen kommer utenfra; fra flyet som skremmer bjørnen, men ikke oppdager barna. Han er heller ingen suveren Robinson som inntar det ubebodde landet, eller greier å gjøre det til sitt eget, tvert imot er han helt avhengig av provianten som allerede er i fangsthytta de finner. Torgeir får en sammensatt rolle av tradisjonelt maskuline og feminine verdier. Han er den som anstrenger seg for å lage mat, og gleder seg over å mestre dette (Hamre 56), og han er den omtenkssomme trøsteren som vurderer hva småsøsknene kan tåle av sannheten om hvor de er, og risikoen de lever under, noe som kan koples til en tydelig omsorgsrolle (90). Torgeir viser initiativ og handlekraft både i de tradisjonelt maskuline og feminine rollene, som kan leses som likeverdige i denne fortellingen. En filmversjon av boka fra 2014 av Grethe Bøe-Waal valgte interessant nok å bruke en jente i hovedrollen.

I *The Last Bear* har April ingen søsken, men en bjørn hun tar ansvar for å berge. Det er selvsagt også et uttrykk for omsorg, men i liten grad koblet til en tradisjonell jenterolle. I likhet med Wærps konstatering av arktisk barnelitteraturs vending fra underholdning til kunnskap ("The Polar Bear"), er også Golds fortelling preget

av at "scientific facts and statistics are seamlessly integrated into the narrative, strengthening the book's urgent tone", for å sitere en anmeldelse av Katherine Hickey. Dette, i kombinasjon med Aprils forskerambisjoner, kan leses som en oppfordring til jentelesere om å forfølge naturvitenskapelige interesser i utdanning og arbeid på et felt som har vært mannsdominert. April er en som vet hva hun vil og både hennes brøling og framtidsplaner vitner om at hennes personlige agens er like sterk som den sosiale, som er knyttet til å stoppe klimaendringene. Torgeirs personlige agens synes i mindre grad å utvikles i løpet av fortellingen; det er hele tida søsknene han stiller opp for. Både Torgeir og April framstår som en annen kategori helter enn i mange andre populære Svalbardfortellinger fra fortid og samtid. Her er heltene de som tar ansvar for å berge andre, i den grad at de setter livet på spill, men reddes av voksne i det kritiske øyeblikk. De er ikke uavhengige og uovervinnelige, men deres handlinger er likevel sterke uttrykk for sosial agens, i Mathis' kategorisering.

Wærp skriver at Svalbard-opphold i guttebøker fra mellomkrigstiden dukker opp "som en slags konfirmasjon nummer to, en test som skal bekrefte overgangen fra barn til voksen" (*Arktisk litteratur* 218). Det er i mindre grad treffende for Hamres *Operasjon Arktis*. Dette er en nyere tids Svalbardskildring, utgitt i en samtid da kjønnsroller var i endring og samfunnet var teknologisk og politisk et annet sted enn i mellomkrigstiden. Det er ikke kvikke karsstykker som feires i verken Hamres eller Golds bøker, men måneders prosess med prøving og feiling, tilpasning og voksende ansvarsfølelse.

Gjennom denne prosessen har både Torgeir og April blitt forandret, fått nye perspektiver og styrket selvtillit. April har bestemt seg for å arbeide med klimaspørsmål, hun vil bli polarforsker (Gold 283), mens Torgeir har lært å mestre voksenlivet på flere vis, både når det gjelder husholdning og ansvar for andre. Begge gjennomlever det som Heggen skriver inngår i ungdoms overgangsfaser, som omfatter flytting og forandring, og denne fasen "stiller nye krav til individet og krever nye orienteringsmåter og nye kunnskaper" (20). Barnelitteraturens tidligere velkjente mønster av hjemme – borte – hjemme er forlatt; de to protagonistene skal videre i livet, ikke vende tilbake til det kjente. Både April og Torgeir skal flytte med sine familier og de skal inn i en ny livsfase, med nye omgivelser.

Overganger for karakterer og lesere

Svalbards natur er som skapt for å framstille ungdommers overgangsfaser, noe som illustreres av de mange fortellingene som er

utgitt over de siste 100 år. Det er ikke i og for seg stedet det handler om, det finnes andre lokasjoner med ekstreme miljø som kunne gi tilsvarende forhold for litterære overgangsfortellinger. En bengalsk tiger kunne fylle samme rolle som isbjørnen ved sin styrke og imponerende framtoning, og ved å være en art som på samme vis har endret karakter fra truende til truet.

I Golds bok er klimaendringene det overordnede problemet som formidles, og et slikt globalt problem gjør en helt ut lykkelig slutt på fortellingen umulig. Leseren sitter igjen med en klar oppfordring til handling, til å bli en aktør i kampen mot klimaendringene, slik også Ritsema peker på. Klimaproblematikken er derimot ikke til stede i *Operasjon Arktis*, som lar det bli en heroisk handling å tenne på et bensinfat i naturen, og det er denne brannen som fører til at barna oppdages og reddes. Naturen vises hos Hamre mer som en menneskefiendtlig utfordring, uten egenverdi.

Torgeirs handlinger for at de tre søsknene skal overleve, er utprøvende; situasjonene han møter er ukjente, og han må improvisere. Det kan diskuteres om handlingene hans er 'uavhengige', slik Leonard definerer agens, siden dramatiske situasjoner, som møtet med isbjørn, krever umiddelbar handling. Verken Torgeir eller April har voksne rollemodeller å følge, og er slik sett bare avhengige av egen oppfinnsomhet – og voksnes inngripen i krisesituasjonene.

Om Torgeirs og Aprils overgangsfaser er skildret som ritualer, kan også diskuteres. I og med at de to litterære skikkelsene selv er ukjent med hvordan de skal handle i de utfordrende situasjonene som oppstår, kan det for dem ikke fortone seg som å inngå i formaliserte strukturer, slik Rappaport beskriver ritualet. Imidlertid kan isbjørnens pust og brøl leses inn i Rappaports forståelse av ritualets "symbolically encoded substance" (31). Brølet utgjør en forskjell – det er et før og etter brølets inntreden for begge protagonistene.

Verken April eller Torgeir har noen ide om hvilke etablerte handlingsstrukturer de skal velge, eller følge. Derimot kan leseren som følger dem, lese fortellingene som litterære strukturer, der det tydelige mønsteret av forflytning til Svalbard, utfordringene fra naturen, kulminasjonen med isbjørndrama og avreise fra Svalbard framstår som et overgangsrituale, og der de to ungdommene drar fra Svalbard som modne mennesker. Slik kan man oppfatte litterære overgangsritualer som noe i nærheten av formellitteratur, slik både Karlsen og Skjøsberg synes å oppfatte Hamres bok. I fortolkningen av disse to bøkens handlingsmønster er det mer relevant å se fortellingene i lys av Turners teori om overgangsritualer, som overskridende og fornyende, særlig ved de helterollene som presenteres.

Både April og Torgeir befinner seg på et nytt sted etter overgangen, så vel fysisk som mentalt, etter sine opplevelser av å overgå seg selv i kamp for andres overlevelse. Det er særlig de unges møte med isbjørnen som mobiliserer egenskaper og handlekraft hos protagonistene, om enn på helt ulikt vis. Isbjørnen fungerer litterært som en effektiv endringskatalysator.

Biografisk informasjon: Åse Kristine Tveit er førsteamanuensis i bibliotek- og informasjonsvitenskap ved OsloMet, og underviser og forsker i tema knyttet til lesing, barnelitteratur og litteratursosiologi. Hun har tidligere skrevet om Svalbard i dokumentarboken Adresse Ny-Ålesund (2011). Seneste bok er Rom for lesing og utforskning (2023), en antologi om skolebibliotek, redigert sammen med Idunn Bøyum.

Noter

1 Antallet er basert på en gjennomgang av spesialsamlingen av barnebøker med arktisk tema ved Longyearbyen folkebibliotek, Svalbard. Takk til organisasjonen Artica, som i 2023 finansierte et studieopphold på Svalbard, der jeg fikk anledning til å arbeide med Svalbards barnelitteratur.

2 Fadderuka betegner den første studieuka ved et norsk universitet, der nye studenter veiledes inn i studenttilværelsen av mer erfarne studenter, såkalte faddere. Uka preges av mye fest og sosiale arrangementer.

3 Feiring av fullført videregående skole i Norge, ofte med mye festing og med bestemte skikker.

4 Utvalget er gjort fra spesialsamlingen av arktisk barnelitteratur ved Longyearbyen folkebibliotek.

5 Se for eksempel Peder Flint, *Speidergutter på Spitsbergen* (1922), Cornelius Moe, *På eventyr i Nordishavet* (1923), Ludvig Munsterhjelm, *Tre pojkar på Spetsbergen* (1931) og Estrid Ott, *Sverre på Svalbard* (1951).

Litteratur

Bache-Wiig, Harald. "Den bortkomne faderen? Guttetosialisering i barnebøker – et historisk riss". *Edda*, vol. 75, nr. 3, 1988, s. [227]–244.

Birkeland, Tone, Gunvor Risa og Karin Beate Vold. *Norsk barnelitteraturhistorie*. 3. utg., Samlaget, 2018.

Christensen, Nina. "Overgange. Børne- og ungdomslitteratur og barndomsopfattelser i bevægelse". *Passage*, vol. 31, 2016, s. 7–20, <https://doi.10.7146/pas.v31i75.24162>.

Garnåsjordet, Per Arild. "Folks syn på natur- og miljøspørsmål". *Plan*, vol. 39, nr. 3-4, 2007, s. 16-21.

Gennep, Arnold van. *Overgangsriter = Rites de Passage*. Oversatt av Erik Ringen, Pax, 1999.

Goga, Nina. "Hva er greia med å engasjere barn og unge? En undersøkelse av hvordan voksne bokmeldere og formidlere vurderer oppfordringer til handling i sakprosa for barn om miljø- og klimaspørsmål". *Barnelitterært forskningstidsskrift*, vol. 12, nr. 1, 2021, s. 1-12, <https://doi.org/10.18261/issn.2000-7493-2021-01-05202>.

Goga, Nina, Lykke Guanio-Uluru, Bjørg Oddrun Hallås og Aslaug Nyrnes. *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures*. Springer, 2018.

Gold, Hannah. *The Last Bear*. Harper Collins, 2022.

Goodreads. "A Heartwarming Tale", https://www.goodreads.com/list/show/92507.A_Heartwarming_Tale_of_a_Girl_and_Her_Polar_Bear. Hentet 27. januar 2026.

Hamre, Leif. *Operasjon Arktis*. Aschehoug, 1971.

Hauan, Mari-Ann. *Polare maskuliniteter. Fra oppdagelsen av Svalbard til heltetidas siste time*. Orkana akademisk, 2021.

Heggen, Kåre. *Risiko og forhandlinger. Ungdomssosiologiske emner*. Abstrakt, 2004.

Henderson, Lizanne. "Ways of Seeing Polar Bears in Fantasy Films, Fiction and Folklore". *Traditiones*, vol. 53, nr. 1, 2024, s. 51-68, <https://doi.org/10.3986/TRADITIO2024530103>.

Hickey, Katherine. "The Last Bear". *School Library Journal*, vol. 67, nr. 1, 2021, s. 65.

James, Allison og Arthur James. *Key Concepts in Childhood Studies*. Routledge, 2008.

Karlsen, Silje Solheim. "Coming of Age through Svalbard Adventures". *The Arctic in Literature for Children and Young Adults*, redigert av Heidi Hansson, Maria Lindgren Leavenworth og Anka Ryall, Routledge, 2020, s. 146-159.

---. "Romantiske stereotypier eller barnlige avvik. Arktis som oppdragende element i jentebøker fra 1940- og 1950-tallet". *Norlit*, 2015, s. 205-219.

Leonard, Madeleine. *The Sociology of Children, Childhood and Generation*. Sage, 2016.

Mansrud, Anja. "Kloens kraft! Brente bjørneklør i kremasjonsgraver fra eldre jernalder". Stavanger museum, 2023, <https://www.uis.no/nb/om-uis/kloens-kraft-brente-bjorneklor-i-kremasjons-graver-fra-eldre-jernalder>.

Mathis, Janelle B. "Demonstrations of Agency in Contemporary International Children's Literature. An Exploratory Critical Content Analysis Across Personal, Social, and Cultural Dimensions". *Literacy Research and Instruction*, vol. 54, nr. 3, 2015, s. 206–230, <https://doi:10.1080/19388071.2015.1027021>.

Moore, David W. og James W. Cunningham. "Adolescent Agency and Literacy". *Reconceptualizing the Literacies in Adolescents' Lives*, redigert av Donna E. Alvermann, 2. utg., Routledge, 2006.

Myrstad, Ragnhild. *Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø, 1996.

Norsk polarinstitutt. "Climate Change in the Arctic", <https://npolar.no/en/themes/climate-change-in-the-arctic/>. Hentet 26. august 2026.

Operasjon Arktis. Regissert av Grethe Bøe-Waal, Filmkameratene, 2014, <https://www.filmweb.no/streamingguide/film/21533>.

Oswell, David. *The Agency of Children*. Cambridge University Press, 2012.

Ott, Estrid. *Fanny fangstjente*. Oversatt av Fredrik Stabel, Gyldendal, 1947.

Qvortrup, Jens. *Studies in Modern Childhood. Society, Agency, Culture*. Palgrave Macmillan, 2005.

Rappaport, Roy A. *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge University Press, 1999.

Ritsema, Elizabeth. "Loveable Lack. The Reimagined Wild of 'Real Bears'". *Humanities*, vol. 14, nr. 3, 2025, s. 1–12, <https://doi.org/10.3390/h14030067>.

Sande, Arild. *Russefeiring. Om meningen med rusmiddelbruk sett gjennom russefeiring som ritual*. Diss. Universitetet i Tromsø, 2009, <https://munin.uit.no/handle/10037/13223>.

Skjønberg, Kari. *Kjønnsrollemønster i skandinaviske barne- og ungdomsbøker*. Gyldendal, 1977.

---. "Nancy a.k.a. Kitty, Susanne, Alice – in Norway and Other European Countries". *The Lion and the Unicorn*, vol.18, nr. 1, 1994, s. 70–77, <https://doi.10.1353/uni.0.0327>.

Skyggebjerg, Anna Karlskov. "Brutalit og sødme. Isbjørnliv i danske børnebøger". *Modernitet, barndom, historie. Festschrift til Harald Bache-Wiig*, redigert av Åse Marie Ommundsen, Per Thomas Andersen og Liv Bliksrud, Novus, 2016, s. 89–103.

Sunderland, Jane. *Language, Gender and Children's Fiction*. Continuum, 2011.

Turner, Victor W. *The Ritual Process*. Routledge, 1969.

Vandvik, Inger Helene. "neglebiting", *Store medisinske leksikon*, <https://sml.snl.no/neglebiting>. Hentet 26. juni 2026.

Vigen, Marius G. og Aksel Tjora. "Å drikke seg til studentkompetanse. Fadderuka som ritual, forberedelse og fellesskap". *Norsk sosiologisk tidsskrift*, vol. 7, nr. 3, 2023, s. 1–16, <https://www.idunn.no/doi/full/10.18261/nost.7.3.2>.

Wærp, Henning Howlid. *Arktisk litteratur. Fra Fridtjof Nansen til Anne B. Ragde*. Orkana, 2017.

---. "The Polar Bear in Nordic Literature for Children and Young Adults". *The Arctic in Literature for Children and Young Adults*, redigert av Heidi Hansson, Maria Lindgren Leavenworth og Anka Ryall, Routledge, 2020, s. 71–85.